

VOYAGA YETMAGANLAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIKLARNI PROFILAKTIKA QILISHNING SOTSIOLOGIK TAHLILI

Akramov Xasan Furkatovich

Kriminologiya tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi,
sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Ushbu maqolada voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarni profilaktika qilish jarayonlarini tahlili to'g'risida so'z boradi. Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarni profilaktikasi sotsiologik nuqtai nazardan tahlili qilinishi ayni muammoning dolzarb ekanligi ko'rsatib o'tilgan. Muallif yoshlar deviantligini ijtimoiy xususiyatlarini sababiy-oqibat aloqadorligidagi jarayonlarni keltirib o'tgan. Jamiyat va davlat tomonidan amalga oshirilishi kerak bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-madaniy jihatlarni yechim mexanizmlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: yoshlar, voyaga yetmaganlar, profilaktika, huquqbuzarliklar, sababiy-oqibat aloqadorligi, deviantlik, mexanizmlar.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация. В данной статье речь идет об анализе процессов профилактики правонарушений среди несовершеннолетних. Показана актуальность данной проблемы в том, что профилактика правонарушений среди несовершеннолетних анализируется с социологической точки зрения. Автор приводит процессы причинно-следственной связи социальных характеристик девиантности молодежи. Раскрыты механизмы решения социально-экономических, социально-политических и социокультурных аспектов, которые должны быть реализованы обществом и государством.

Ключевые слова: молодежь, несовершеннолетние, профилактика, правонарушения, причинно-следственная связь, девиантность, механизмы.

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF JUVENILE DELINQUENCY PREVENTION

Abstract. This article will focus on the analysis of juvenile delinquency prevention processes. The relevance of this problem is shown in the fact that the prevention of juvenile delinquency is analyzed from a sociological point of view. The author cited the processes in the causal relationship of the social characteristics of youth deviance. The mechanisms of solving socio-economic, socio-political and socio-cultural aspects that must be implemented by society and the state are revealed.

Keywords: youth, minors, prevention, offenses, causal relationship, deviance, mechanisms.

Bugungi kunda jamiyatimizda ro'y berayotgan o'zgarishlar deviant xulq-atvori bo'lgan bolalar va o'spirinlarga yordam berish va ushbu yoshlar guruhlari tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarining oldini olish va ularni reabilitatsiya qilishning samarali tizimini ishlab chiqish

muammosini hal qilishni taqozo etadi. Ijtimoiy profilaktika choralarining samaradorligi «deviant xatti-harakatlar» tushunchasining mohiyatini, uning turlarini, yoshlarning deviant potensialining to'planishiga ta'sir qiluvchi omillarni, bolalar va o'spirinlarning deviant xatti-harakatlarining sabablarini, shuningdek, xatti-

harakatlardagi og'ishlarning oldini olish muammolarini hal qilishda ta'lim muassasalarining rolini aniqlashni va boshqa bir qator omillarni o'rganishni o'z ichiga oladi.

Bolalar va o'spirinlarning deviant (deviant, huquqbuzar, asotsial va boshqalar) xatti-harakatlari muammosi har doim dolzarb bo'lib kelgan va o'qituvchilar, psixologlar, yuristlar, jamoat arboblari, oddiy fuqarolarning ongini egallagan real muammo bo'lib qolmoqda. «So'nggi paytlarda jamiyatda deviant xulq-atvorga ega bo'lgan voyaga yetmaganlar sonining ko'payishi, deviant xatti-harakatlarning qat'iy namoyon bo'lishi bilan bolalarning yoshi kichik maktab o'quvchisiga tushib qolgani alohida tashvish uyg'otmoqda. Zo'ravonlik, ichkilikbozlik va alkogolizm, giyohvandlik va taksikomanlik, o'z joniga qasd qilish, jinoyatchilik kabi xavfli shakllar tobora ko'proq qayd etilmoqda» [1; 48–54-b.] Voyaga yetmaganlarning jinoiy xatti-harakatlari o'ziga xos bo'lib, nafaqat biologik yosh omili, balki ular duch kelgan ijtimoiy sabablar va sharoitlarning butun spektri bilan izohlanadi. «Hozirgi kunda sodir bo'layotgan ijtimoiy jarayonlarning dinamikasi, ijtimoiy hayotning ko'plab sohalaridagi inqirozli vaziyat doimiy ravishda og'ishlarning ko'payishiga olib keladi» [2; 1224–1226-b.]

Bolalar va o'spirinlarning xulq-atvorida og'ishlarning namoyon bo'lishi ta'lim-tarbiya muammosi ekanligi nisbatan uzoq vaqtlardan beri o'rganilib kelinadi. XX asr boshlarida jadidchilik yo'nalishi namoyondalaridan Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy o'z asarlarida ta'lim va tarbiya masalalarini ko'tarishgan bo'lsa, XX asr 20–30-yillarida P.P. Blonskiy, L.S.Vygotskiy, A.F.Lazurskiy, V.N.Myasishchev va boshqalar og'ish tarbiya bilan bog'liq ekanligini qayd etishgan.

V.N.Myasishchev bolaning maktabga va o'qituvchilarga nisbatan “noto'g'ri” munosa-

batda bo'lishiga, maktab rejimiga va umumiy me'yorlarga bo'ysunmaslik istagida yurishiga, xulq-atvorda beparvolik, kinizm namoyon bo'lishiga murakkablashtirilgan ta'lim jarayonini asos qilib ko'rsatadi [3; 128–137-b.].

Hozirgi kunga qadar sotsiologiya, psixologiya va pedagogika fanlarida deviant xatti-harakatlar nimani anglatishi to'g'risidagi bahsmunozaralarda bir to'xtamga kelinmagan [4]. Umumiy ma'noda, deviant xatti-harakatlar – bu jamiyatda qabul qilingan axloqiy me'yorlardan chetga chiqadigan xatti-harakatlar. Keng ma'noda, deviant xatti-harakatni jamiyatda mavjud bo'lgan normalar va ijtimoiy stereotiplarga mos kelmaydigan har qanday harakatlar deb atash mumkin. Ushbu yondashuv doirasida ijobiy va salbiy og'ishlarni farqlash muhim. *Ijobiy og'ish* – bu jamiyatda norozilikni keltirib chiqarmaydigan deviant xatti-harakatlar (qahramonlik harakatlari, fidoyilik, achinish yoki hamdardlik hissi va boshqalar). *Salbiy og'ish*, aksincha, aksariyat odamlarda norozilik yoki hukm reaksiyasini keltirib chiqaradigan xatti-harakatlar (vandalizm, o'g'rilik, xiyonat, hayvonlarga nisbatan shafqatsizlik va boshqalar). Ko'pincha deviant xatti-harakatlar salbiy variant sifatida tushuniladi.

O'smirlardagi deviant xatti-harakatlarning bunday salbiy versiyasi moddiy manfaatlarga intilish (o'g'rilik, tovlamachilik, shantaj), tajovuzkor xatti-harakatlarning namoyon bo'lishi (og'zaki va jismoniy tajovuz, mobbing¹) bilan bog'liq bo'lib, shaxsiy manfaatlarning namoyon bo'lishini o'z ichiga olishi mumkin. Ijtimoiy faollikda (maktabni tark etish, oilani tark etish, beparvolik, o'z joniga qasd qilishga urinishlar) namoyon bo'ladigan ijtimoiy-passiv tipdagi og'ishlar ham mavjud [3; 128–137-b.].

Ilmiy yondashuvlar tahlili o'smirlar orasida deviant xatti-harakatlar sabablarining uch turini ajratib ko'rsatish imkonini beradi: fiziologik, psixologik va ijtimoiy sabablar. Ushbu sabab-

¹ Mobbing (ingliz tilida mob – tajovuzkor olomon, to'da) har qanday kontekstda, masalan, oilada, tengdoshlar guruhida, maktabda, ish joyida, mahallada, jamoada yoki Internetda guruh tomonidan shaxsga nisbatan psixologik zo'ravonlik shakli.

larni o'z vaqtida aniqlash va hisobga olish o'smirlar muhitida tuzatish va profilaktika ishlari samarali olib borishga imkon beradi. Ushbu turlarni batafsil ko'rib chiqamiz.

1. Fiziologik sabablar jismoniy shaxsning odatiy qiyofasini, tanasini o'zgartirish bilan bog'liq. O'smir o'z tanasini baholab, o'zining jismoniy zaif va ustuvorligini, me'yoriy jihatdan ustunligi yoki pastligini qayd etadi va shu asosda o'zining ijtimoiy qiymati haqida xulosa chiqaradi. Shaxsning yo'nalishiga qarab, jismoniy zaiflikka passiv munosabat, harakatsizlik yoki o'zgarishning o'zi bilan bog'liq faol munosabat paydo bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, sizning kamchiliklaringizni boshqa sohadagi yutuqlar va har doim ham ijtimoiy ma'qullanmagan usullar bilan qoplashga urinishlar mumkin.

Jismoniy sabablarga quyidagilar kiradi: balog'at yoshi jarayoni, ya'ni erta jinsiy rivojlanish bilan, ba'zi hollarda, asosan, hissiy buzilishlar paydo bo'ladi, boshqalarda – xatti-harakatlarning buzilishi (jahldorlik, tajovuzkorlik). Kechiktirilgan jinsiy rivojlanish bilan noaniqlik, impulsivlik va shaxslararo o'zaro munosabatlarda qiyinchiliklar paydo bo'ladi.

2. Psixologik sabablar o'spirinlarning shaxsiyati va xatti-harakatlarida neoplazmalarning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Voyaga yetish hissi paydo bo'lishi da'volarning yuqori darajasiga olib keladi. O'smirning haqiqiy yutuqlari bilan da'volar darajasining nomuvofiqligi hissiy beqarorlik, o'jarlik, tashvish, boshqalarga, ayniqsa kattalarga nisbatan tanbehga olib keladi. O'smirning mustaqillikka bo'lgan intilishlarini tushunmasligi bilan to'qnashganda, tanqidga javoban ta'sir kuchayishi mumkin. Katta yoshdagi o'spirinlar mustaqillik huquqidan xavotirda, ular hayotda o'z o'rnini izlashga harakat qilishadi.

Qobiliyatlar, qiziqishlar farqlanadi, dunyoqarash rivojlanadi, psixoseksual yo'nalish aniqlanadi. Shu bilan birga, haddan tashqari o'ziga ishonch va qat'iylik sezgirlik va o'z qobiliyatlariga ishonchsizlik bilan birlashadi. O'z-o'zini bilish tajribasi yo'qligi sababli, o'spi-

rinlar ko'pincha o'zlarini, ichki dunyosini qadrlay olmaydilar va buni boshqa birov ham qila olishiga shubha qilishadi. O'smirlar o'zlarini doimiy ravishda baholaydilar va tahlil qiladilar, ba'zan esa yuqori talablarni qo'yadilar. O'smirlar tanqid va mulohazalarga keskin munosabatda bo'lishadi, bu esa muloqotdan voz kechishga va yolg'izlik tuyg'usiga olib kelishi mumkin.

3. Deviatziyaning ijtimoiy sabablari asosan oilaviy munosabatlarning buzilishi bilan bog'liq. Oilaviy ijtimoiy stress omillariga er-xotin o'rtasidagi nizolar, ajralishning uzoq davri va oiladagi u bilan bog'liq keskinlik, ota-ona va bola munosabatlarining buzilishi, bolaga nisbatan dushmanlik yoki haqoratli munosabat, ota-ona nazorati yetarli emasligi va boshqa omillar kiradi. Ijtimoiy sabablar, ayniqsa, zamonaviy dunyoda namoyon bo'ladi.

I.K. Strigunenkonning ta'kidlashicha, zamonaviy jamiyatlarda ro'y berayotgan mafkuraviy va axloqiy inqiroz yoshlar, shu jumladan o'smirlar muhitida salbiy xulq-atvor stereotiplarini rivojlantirishga yordam beradi: yoshlarning alkogolizm va giyohvandlik darajasi o'sib bormoqda, shaxsning xudbin va qaramlik holatlari ildiz otmoqda [5;134-b.].

Deviant xulq-atvorli o'spirinlarga psixologik va pedagogik yordam ko'rsatishning amaliy tajribasi shuni ko'rsatdiki, ushbu turdagi xatti-harakatlarning sabablari ko'pincha psixologik qiyinchiliklar bo'lib, qoida tariqasida, bolani noto'g'ri tarbiyalash natijasida yuzaga kelgan, bu ko'pincha buzilgan bolalar, ularga ko'p ruxsat berilgan va ular ruxsat etilgan chegaralarni ko'rmaydilar, noqonuniy xatti-harakatlar uchun jazosizlik mavjud bo'ladi. Yoki bu ota-onalarning o'zlari asotsial turmush tarzini olib boradilar, bolalarga yetarlicha e'tibor bermaydilar, ba'zida bolaga befarqlik va ba'zan yomon munosabatda bo'lishadi. Ko'pincha, bola o'z muammolari bilan yolg'iz qoladi, yordam uchun unga murojaat qiladigan hech kim yo'q, uning tajribalari haqida hech kim bilmaydi, natijani oldindan aytish mumkin – ishonchsizlik, tashlab ketish, foydasizlik, yolg'izlik hissi paydo bo'ladi.

Aksariyat hollarda o'spirinda kattalarga nisbatan adovat, norozilik, begonalashish hissi paydo bo'ladi. Bola tajovuzkor va shafqatsiz bo'lib qoladi, ijtimoiy bo'lmagan turmush tarzi elementlari paydo bo'ladi. Atrof-muhit orasida o'xshash taqdir, umumiy qarashlar, qiziqishlar va moyilliklarga ega bo'lgan "do'stlar"ni qidiradi. Shuning uchun voyaga yetmaganing xatti-harakatlaridagi o'zgarishlarning boshlanishini oiladan izlash kerak.

Voyaga yetmaganlar deviant xatti-harakatlarining oldini olish mumkin, agar siz profilaktika ishlarida oilani, ma'lumot beruvchi odamlarni yoki barcha yaqin atrof-muhitni jalb qila olasangiz. Axloqiy tarbiyadagi kamchiliklar voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining asosiy sababiga aylanadi. Shu bois voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining oldini olishda, birinchi navbatda, ta'lim jarayonida bolalar va o'spirinlarga turli xil axloqiy ta'sirlarni insonparvarlashtirish kerak. Shu bilan birga, o'spirinlarning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olish nafaqat ularga psixologik va uslubiy jihatdan to'g'ri yondashuvni ta'minlaydi, balki amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar samaradorligini va erishilgan natijalarning barqarorligini oshiradi.

Biroq, bir qator sabablarga ko'ra o'spirinlarda og'ishning birlamchi oldini olish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish juda qiyin bo'ladi. Sababi:

1. Yosh avlod bilan profilaktika ishlarini tashkil etishga majbur bo'lgan ba'zi mutaxassislar – o'qituvchilar, shifokorlar, psixologlarning asosiy roli masalasi haligacha hal qilinmagan. Biz qo'rqitish va noto'g'ri ma'lumotlarga asoslangan bugungi kundagi hukmron profilaktika modelini shakllantirayotgan turli xil qobiliyatsizliklarga guvoh bo'lmoqdamiz.

2. Hanuzgacha talabalar o'rtasida deviant xatti-harakatlarning birlamchi oldini olish dasturlari uchun ilmiy asoslar yetishmaydi yoki yo'q.

3. Mavjud ko'rsatmalar o'smirlar tomonidan giyohvandlik vositalarini iste'mol qilishning oldini olish bilan cheklanadi, kattalar ko'plab

maktab o'quvchilari orasida odatiy e'tibor yetishmasligini e'tiborsiz qoldiradi. O'zbekiston sharoitida xorijiy tajribani joriy etish istagi samarasiz va ko'pincha muhim moddiy investitsiyalar bilan bog'liq. Madaniy jihatni hisobga olmaganda, xorijiy dasturlarning samarali moslashuvi biz uchun amaliy emas.

4. Hodisa sifatida turli xil og'ishlarning mohiyatini tushunishda tizimli yondashuvning yo'qligi (tor kasbiy ko'rish ma'lum bir og'ishning noto'g'ri va to'liq bo'lmagan idrokini shakllantirishga olib keladi).

5. Maktab o'quvchilari deviant xatti-harakatlarining oldini olish nuqtayi nazaridan pedagogik ishlarni tashkil etish yetarli emas. Har bir maktab doirasida profilaktika ishlarining umumiy jihatlari ko'rib chiqiladi va amaliy tajribani uslubiy jihatdan tushunish yetarli emas.

Bizning fikrimizcha, bu jarayonda psixologik va pedagogik dasturlarni amalga oshirishning muhim shartlaridan biri – profilaktika ishlarini tashkil etish uchun bolalarni guruhlariga aniq ajratish. Guruhlar quyidagi yo'nalishlarga yo'naltirilishi lozim: sog'lom turmush tarzini shakllantirish, shaxsni rivojlantirish, huquqiy bilimlar asoslari bilan asotsial xatti-harakatlarning oldini olish, bolalarning tajovuzkorligini tuzatish va boshqalar. O'smirlar o'rtasida deviant xatti-harakatlarning oldini olish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishning kerakli natijasi sifatida biz o'z xatti-harakatlarimiz uchun javobgarlikni oshirishni, o'z yoshimiz uchun mumkin bo'lgan eng yuqori harakatlarni rejalashtirishimiz lozim.

Deviant (deviant) xatti-harakatlar, odatda, ma'lum bir jamiyatda o'rnatilgan me'yorlarga mos kelmaydigan ijtimoiy xatti-harakatlardir. I.S.Kon [6; 135-b.] deviant xatti-harakatlarni, u ruhiy salomatlik, huquq, madaniyat va axloq normalari bo'lsin, umume'tirof etilgan yoki nazarda tutilgan me'yordan chetga chiqadigan harakatlar tizimi sifatida ta'riflaydi.

Bugungi kunda deviant xatti-harakatlarning oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar tizimi samarasiz, sabablari:

– ta'lim muassasalarida bolalar va o'spirinlar bilan ishlashda ta'lim vazifalaridan ko'ra o'quv vazifalarining ustuvorligi;

– ta'lim amaliyotchilari uchun maxsus profilaktik ish texnologiyalarining kamligi;

– «tarbiyasi og'ir bolalar»ga g'ayratli yoshlar, ya'ni tengdoshlari tomonidan yordam ko'rsatishning yo'qligi;

– profilaktika va rehabilitatsiya choralarini amalga oshirishda tizimning yo'qligi, bo'lsa ham nomuvofiqligi.

Profilaktika choralari samarali bo'lishi uchun quyidagi shart-sharoitlarni yaratish kerak:

– ijtimoiy-pedagogik monitoring ma'lumotlari asosida qo'llaniladigan profilaktika choralarining yetarliligini aniqlash;

– maktab, oila va boshqa ijtimoiy institutlarning deviant xulq-atvorli bolalar bilan ishlashni tashkil etish bo'yicha o'zaro munosabatlari jarayonini ilmiy-uslubiy ta'minlash (idoralalararo hamkorlikni tashkil etish);

– mutaxassislarning malakasini oshirish maqsadida o'qitish va ko'nikma hosil qilish.

Deviant xatti-harakatlar ikki toifaga bo'linadi: birinchisi, psixologik salomatlik me'yorlaridan chetga chiqadigan, real yoki latent psixopatologiyani mavjudligini anglatadigan xatti-harakatlar; ikkinchisi, ba'zi ijtimoiy, madaniy va ayniqsa huquqiy normalarni buzadigan antisotsial xatti-harakatlar.

Bolalar va o'spirinlarning xatti-harakatlaridagi og'ishlarga quyidagilar sabab bo'lishi mumkin:

– ijtimoiy-pedagogik beparvolik, bolalar yoki o'spirinlar o'zlarining yomon xulq-atvori, salbiy stereotiplari, zarur bilim, ko'nikma va malakalarning yetishmasligi tufayli o'zlarini noto'g'ri tutishlari;

– oilaviy munosabatlarning buzilishi, oiladagi salbiy psixologik mikroiklim, tizimli ta'limdagi muvaffaqiyatsizliklar, sinf jamoasidagi tengdoshlar bilan oddiy munosabatlar, otanonalar, o'qituvchilar, sinfdoshlar tomonidan unga nisbatan noto'g'ri (adolatsiz, qo'pol) munosabat tufayli yuzaga kelgan chuqur psixologik

noqulayliklar;

– psixologik, jismoniy salomatlik va rivojlanish holatidagi og'ishlar, yoshga bog'liq inqirozlar, xarakterning aksentuatsiyasi va fiziologik va neyropsixiyatrik tabiatning boshqa sabablari;

– o'zini namoyon qilish uchun sharoitning yo'qligi, foydali faoliyat bilan shug'ullanmaslik, ijobiy va mazmunli ijtimoiy va shaxsiy hayot maqsadlari va rejalarining yo'qligi, shuningdek, konstruktiv dam olishning yo'qligi;

– e'tiborsizlik, atrof-muhitning salbiy ta'siri va shu asosda rivojlanayotgan ijtimoiy-psixologik nomuvofiqlik, ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlarni ijobiydan salbiyga aralashtirish.

Zamonaviy sharoitda voyaga yetmaganlarning deviant xatti-harakatlarining oldini olish tizimi mavjud ijobiy tajribani, shu bilan birga, jamiyatning yangi talablarini hisobga olishi kerak. O'smirlarning deviant xatti-harakatlarining oldini olish usullari:

a) ushbu faoliyatda davlat va jamoat prinsiplari, kuchlari va resurslarining kombinatsiyasi;

b) ushbu kombinatsiyasining shaxsga, atrof-muhitga, ta'lim va profilaktika sub'yektlari faoliyatiga, jamoatchilik fikriga ta'siri;

c) axborot fondi, metodikasi, tashkiliy shakllari va boshqaruvi, kadrlar va resurslarning ixtisoslashuvi;

d) profilaktika faoliyatining alohida ishtirokchilari o'rtasida funksiyalarning taqsimlanishi;

e) ta'lim vositalarini qo'llash sohasini aniqlash, normal yashash sharoitlarini, ijtimoiy yordam va haqiqiy profilaktika, shu jumladan uning huquqiy shakllarini ta'minlash;

f) zarurat bo'lganda tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning huquqiy choralariga o'tish, bu ta'sirning yetarliligi va o'z vaqtida bajarilishini ta'minlashga bog'liq bo'ladi.

Profilaktika tizimi qonuniylik, adolatlilik, demokratiyaga, mamlakat darajasida, federatsiya subyekti, mahalliy o'zini o'zi boshqarish va ushbu darajalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga, ixtisoslashtirilgan qonunchilik baza-

sigaga asoslangan bo'lishi kerak. Ta'lim va profilaktika – o'zaro ta'sir qiluvchi, ammo bir xil bo'lmagan sohalar, shuning uchun, xususan, ta'lim muassasalaridan ixtisoslashtirilgan vositalarni talab qiladigan vazifalarni umumiy ta'lim vositalari bilan hal qilishni kutish mumkin emas.

Voyaga yetmaganlar deviant xatti-harakatlarining oldini olish, doimiy ravishda ishlaydigan tizim sifatida quyidagi asosiy bosqichlarga ega bo'lishi lozim:

a) ushbu shartlarning salbiy ta'siri bunday shaxslarning xatti-harakatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmasdan oldin ham yashash va tarbiyaning noqulay sharoitlarida bo'lgan voyaga yetmaganlarga atrof-muhitni yaxshilash va ularga yordam berish (erta profilaktika bosqichi);

b) jinoiy yo'lga o'tishning oldini olish va o'ta og'ir huquqbuzarliklarni sodir etgan (to'g'ridan-to'g'ri profilaktika bosqichi) katta darajada moslashmagan shaxslarni tuzatishni ta'minlash;

v) jinoiy yo'lga o'tishning oldini olish va muntazam ravishda huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni tuzatish uchun sharoit yaratish, ularning tabiati va intensivligi yaqin kelajakda jinoyat sodir etish ehtimolini ko'rsatadi (jinoyat oldidan xatti-harakatlarning oldini olish bosqichi).

Yoshlar o'rtasidagi huquqbuzarliklar profilaktikasining ahamiyati barcha davlat organlari, tashkilotlar, muassasalar, korxonalar, nodavlat tashkilotlar va fuqarolar tomonidan amalga oshiriladigan profilaktika tadbirlarining o'zaro ta'siri va kompleks yondashuvda namoyon bo'ladi, bu jamiyatda huquqbuzarliklar sonini kamaytirishga, fuqarolarning osoyishtaligi va farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, yoshlar o'rtasidagi huquqbuzarliklarning oldini olish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan quyidagi normativ-huquqiy hujjatlarning bosqichma-bosqich qabul qilinishi huquqbuzarliklarning oldini olish organlari faoliyatida muhim bosqich bo'ldi.

Bularga quyidagi normativ-huquqiy metodologiya asos bo'lib xizmat qiladi:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiya-

sining asosiy qoidalari huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan.

2. Voyaga yetmaganlarga qaratilgan "Voyaga yetmaganlar o'rtasida qarovsizlik va huquqbuzarliklarning oldini olish to'g'risida"gi qonun [7] voyaga yetmaganlar o'rtasida qarovsizlik va huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha faoliyatning asosiy vazifalari belgilab beradi. Bular quyidagilardan iborat:

– voyaga yetmaganlarning qarovsizligi, ular tomonidan huquqbuzarliklar yoki boshqa antisotsial harakatlar sodir etilishining oldini olish,

– voyaga yetmaganlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishni ta'minlash;

– voyaga yetmaganlarning qonunga bo'y-sunadigan xatti-harakatlarini shakllantirish;

– voyaga yetmaganlar va ijtimoiy xavfli vaziyatda bo'lgan oilalarni ijtimoiy-pedagogik rehabilitatsiya qilish;

– voyaga yetmaganlarni huquqbuzarliklar yoki boshqa antisotsial harakatlar sodir etishda ishtirok etish holatlarini aniqlash va ularga chek qo'yish kabi jarayonlardan iborat.

Shu bilan birga, ta'kidlash kerakki, voyaga yetmaganlar o'rtasidagi huquqbuzarliklarning oldini olish sohasidagi islohotlar qanday hajmda amalga oshirilmasin, agar ular chuqur tahlil qilinmasa, huquqbuzarliklarning sabablari va shartlarini aniqlamasa va bartaraf etilmasa, samarali bo'lmaydi.

Umumiy ma'noda, **voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar sodir etilishining quyidagi sabablari va shartlarini keltirish mumkin:** 1) aholining haqiqiy hayotiy ehtiyojlarini hisobga olmagan holda normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilish, ya'ni ularning kundalik ehtiyojlariga to'liq mos kelmaydi; 2) huquqbuzarliklarga javobgarlik choralari kuchaytirish orqali emas, balki uning oldini olishga jiddiy e'tibor berish; 3) bir-biriga zid qonun hujjatlari; 4) jamiyatda ishsizlik sonining yuqori ko'rsatkichi va o'sishi; 5) aholining ijtimoiy yo'naltirilgan ayrim toifalarining ishonchsizligi; 6) aholi turmush darajasi sifatining pastligi; 7)

jamiyat a'zolarini bir davlat boshqaruv tizimidan boshqa yangi boshqaruv tizimiga o'tishi natijasida vujudga kelgan yangi hayot sharoitlariga moslashishdagi qiyinchiliklar; 8) jamiyatda keskin tabaqalanish; 9) aholi ma'lumot darajasining pastligi; 10) aholini uy-joy bilan ta'minlashning tegishli darajasining yo'qligi; 11) barqaror rivojlanishning yo'qligi; 12) aholining uy-joy bilan ta'minlanishdagi ijtimoiy adolatning buzilishi; 13) ijtimoiy va oilaviy munosabatlarning zaiflashishi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, biz **har qanday jamiyatda quyidagi profilaktika choralari amalga oshirishga e'tibor qaratish zarur deb hisoblaymiz:** 1) o'z farzandlarining tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan disfunktsional oilalarni, ota-onalarni yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarni aniqlash va ular bilan profilaktika ishlarini olib borish;

2) voyaga yetmaganlarning uysizligiga va ular sodir etgan huquqbuzarliklarning o'z vaqtida oldini olishga jiddiy e'tibor qaratish; 3) ilgari sudlangan shaxslarning bandligini ta'minlash chora-tadbirlari amalga oshirilishi ustidan doimiy nazorat o'rnatish; 4) aholining ongi va huquqiy madaniyatini doimiy va tizimli ravishda oshirish choralari ko'rish; 5) aholining davlat va jamoat boshqaruvida, shuningdek qaror qabul qilishda keng ishtirokini ta'minlash; 6) huquqbuzarliklarning oldini olish samara-dorligini oshirishda nafaqat davlat yoki uning vakolatli organlari, balki jamiyatning barcha a'zolari ham o'zlarining fuqarolik pozitsiyalarini namoyon etib, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarga sodiq qolgan holda faol bo'lishlari kerak, shunda, ushbu faoliyatdan keyingina kutilgan natijalarga erishish mumkin.

Foydalanilgan manbalar

1. Буртонова И.Б. Социально-педагогические стратегии профилактики девиантного поведения подростков в условиях общеобразовательной школы // Вестник Бурятского государственного университета. – 2015. – Вып. 3. – С. 48-54.
2. Свищицкая Т.А. Профилактика девиантного поведения подростков в социальной работе // Молодой ученый. – 2015. – № 11. – С. 1224-1226.
3. Мамедов А.К., Липай Т.П. Социальная стигматизация: генезис и детерминанты становления // Социологический альманах, 2011. – № 2. – С. 128–137.
4. Кривова Ю.Е., Пшеничнова И.В. Анализ понятия «девиантное поведение» в психолого-педагогической литературе [Электронный ресурс] // Материалы XI Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум-2019». - Режим доступа: <https://scienceforum.ru/2019/article/2018014355>
5. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения. – Санкт-Петербург: Речь, 2008. – 445 с.
6. Кон И.С. Социология личности. – М.: Политиздат, 1967. – 383 с.
7. O'zbekiston Respublikasining 2010-yil 29-sentabrdagi «Voyaga yetmanlar o'rtasida nazoratsizlik va qonunbuzarlik profilaktikasi to'g'risida»gi qonuni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. [Elektron resurs]. Kirish rejimi: <http://lex.uz/> (Kirish sanasi: 05.02.2019).

